

Bijlage bij het uitwerkingsplan Enka - het Carré

ROB / BIM / Monumentenzorg
Oktober 2019

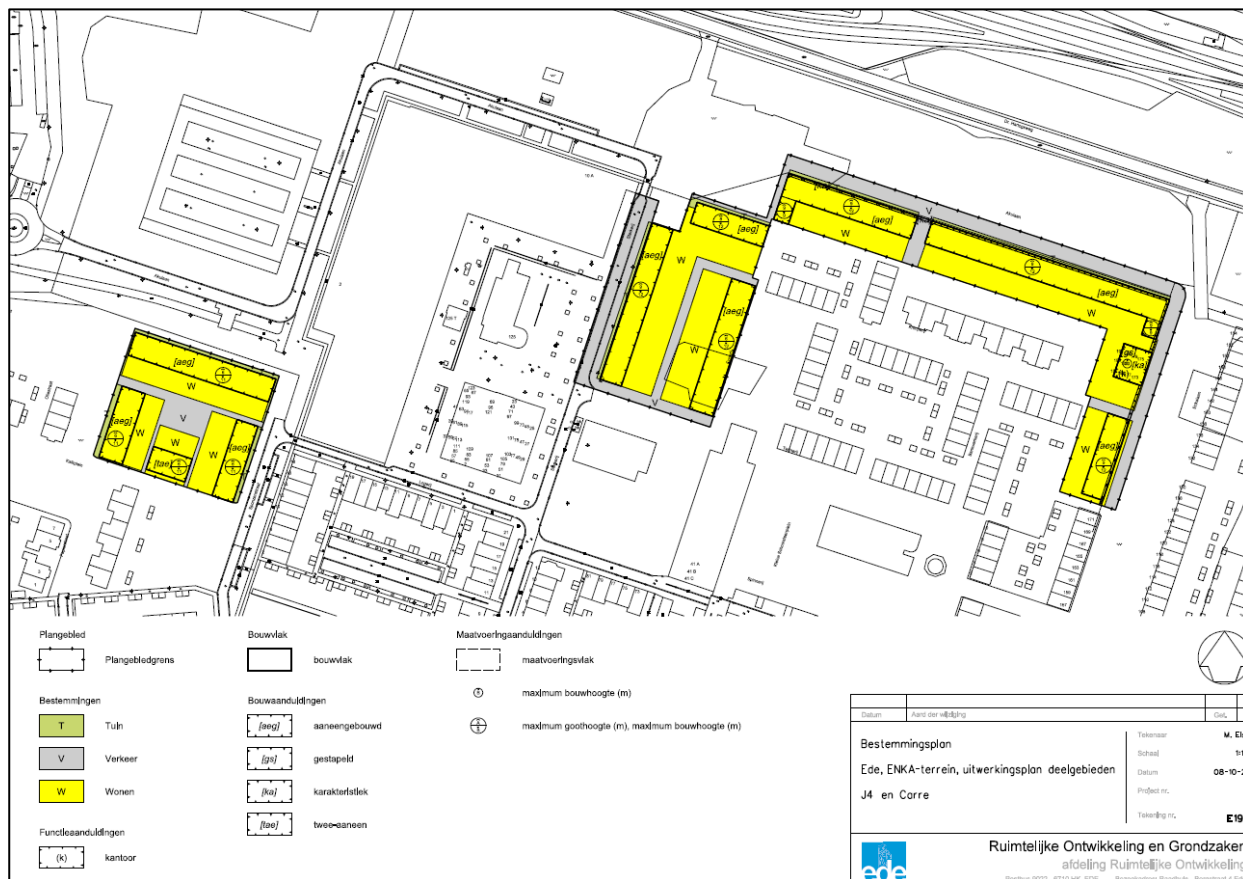
INHOUD

1. Inleiding	3
2. Beleidskader	4
3. Cultuurhistorische analyse	7
3.1. Voorgeschiedenis	7
3.2. Industrialisatie	7
3.2.1. (Steden-) bouwkundig	7
3.2.2. Historisch geografisch	10
4. Beschrijving cultuurhistorisch waardevolle relict	14
4.1. Historisch (steden-) bouwkundig	14
4.2. Historisch geografisch	19
5. Cultuurhistorisch advies	20
Bijlage: overzichtskaart cultuurhistorisch waardevolle relict	22

1. Inleiding

Voorliggende rapportage bevat een cultuurhistorische analyse en advies, opgesteld ten behoeve van het nader uit te werken bestemmingsplan Enka - het Carré. Voorheen is een globaler bestemmingsplan vastgesteld in verband met bestaande onzekerheden over de toekomstige ontwikkelingen in het gebied.

Voor deze cultuurhistorische rapportage is gebruik gemaakt van historisch kaartmateriaal, relevante onderzoeken en publicaties en andere bronnen met betrekking tot het plangebied. In de rapportage is een historische analyse opgenomen. Deze dient, samen met andere inmiddels al vastgestelde beleidskaders en bestuurlijke overeenkomsten, als uitgangspunt voor het advies over het uit te werken plan en de regelingen die betrekking hebben op de cultuurhistorische waarden in het plangebied. Verder bevat deze verkenning een beschrijving en waardering van in het plangebied aanwezige cultuurhistorisch waardevolle relicten, waaronder diverse objecten en structuren.

Afb. 1. Omvang uit te werken plangebied

2. Bestuurlijke kaders en beleidskaders

Wro en Omgevingsvisie Ede Stad

De Wet ruimtelijke ordening (Wro) uit 2008 voorziet in de verplichting voor overheden tot het opstellen van een structuurvisie voor hun gebied. Hierin kan onder andere worden opgenomen welke cultuurhistorische waarden binnen een gebied aanwezig zijn. De visie wordt door middel van het bestaande vergunningenstelsel en regelgeving op het gebied van ruimtelijke ordening in praktijk gebracht. Voor Ede geldt de Structuurvisie Omgevingsvisie Ede-Stad 2030 (vastgesteld 6 april 2017). De stationsomgeving wordt daarin als een belangrijk brandpunt voor de stad gekarakteriseerd, met de eigen cultuurhistorie als inspiratiebron en Food en Veluwe als krachtige merken. Door in te zetten op een authentieke en 'eigen' identiteit, zowel in functies, als in ruimtelijke uitstraling, kan de binding met het centrum en de stationsknoop worden versterkt.

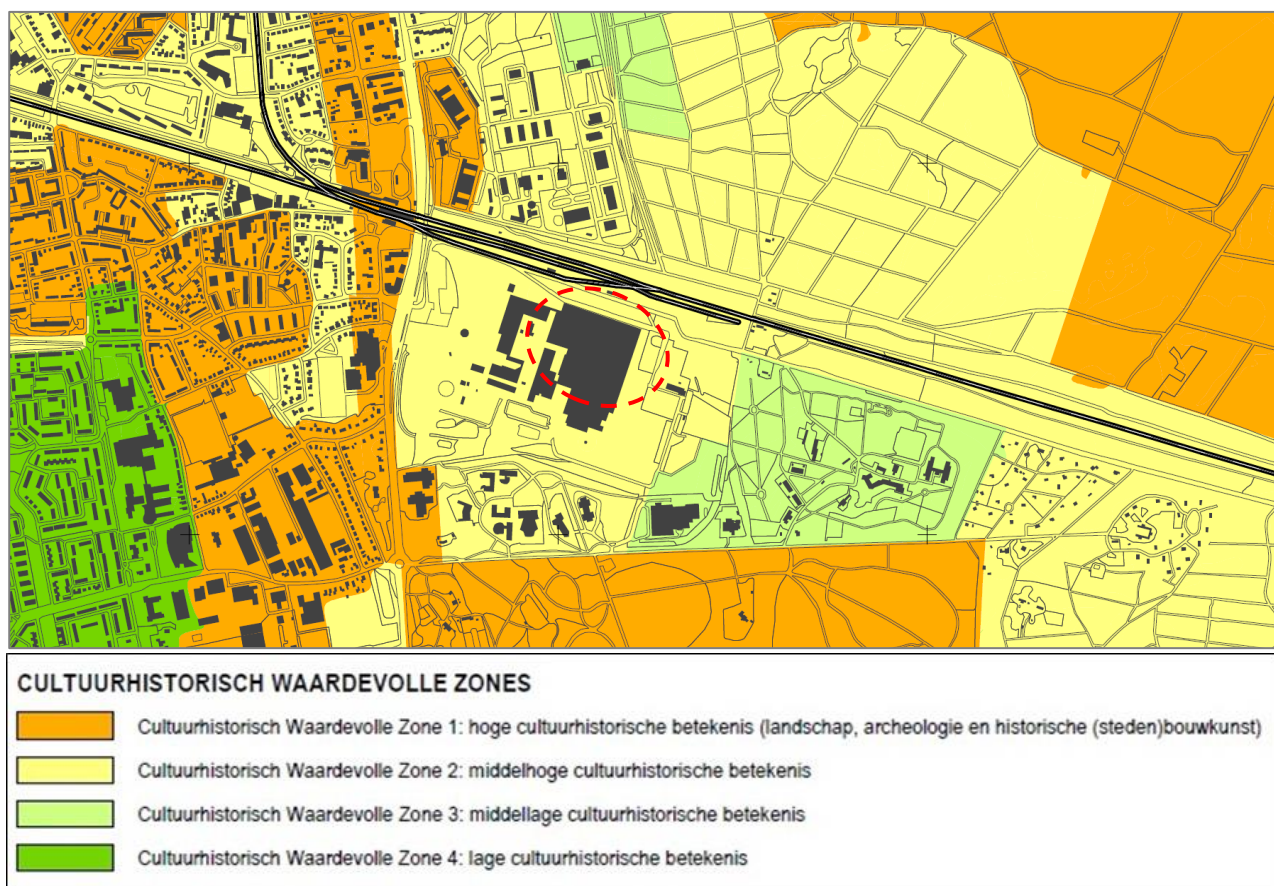
Besluit ruimtelijke ordening

In artikel 3.1.6 van het Besluit ruimtelijke ordening uit 2010, waarin de Wro nader is uitgewerkt, is opgenomen dat per 2012 bij het maken van bestemmingsplannen rekening moet worden gehouden met de in een gebied aanwezige cultuurhistorische waarden. Bij nieuwe ontwikkelingen in een gebied dienen de gevolgen voor de cultuurhistorische waarden op voorhand in kaart te worden gebracht. Daarom is het sinds 1 januari 2012 verplicht om cultuurhistorische waarden te verankeren in het proces van ruimtelijke ordening en moet bij het opstellen of wijzigen van een bestemmingsplan daarmee rekening worden gehouden.

Cultuurhistorische waardenkaart

De gemeentelijke cultuurhistorische waardenkaart (CHW Ede) betreft een uitwerking van het gemeentelijke erfgoed- en archeologiebeleid en anticipeert hier reeds op. Het is een integraal beleidskader waarin alle aardkundige, archeologische, cultuurlandschappelijke en historisch (steden-)bouwkundige sporen bijeen zijn gebracht en integraal zijn gewogen. Daarmee is een helder totaalbeeld ontstaan van aanwezige en te verwachten cultuurhistorische waarden.

De integrale cultuurhistorische beleids- en waarderingskaart, de feitelijke CHW, toont vier categorieën cultuurhistorisch waardevolle zones (zie afb. 1). Voor een verdere onderbouwing van de totstandkoming van de cultuurhistorische zones wordt verwezen naar RAAP-rapport 2500, met name deel IV en kaartbijlage 6.

Afb. 2. Ligging van het plangebied op de Cultuurhistorische Waardenkaart (rode cirkel). Bron: L.J. Keunen, e.a., *Cultuurhistorische Waardenkaart Ede. Een interdisciplinaire studie naar het aardkundig, archeologisch, historisch-geografisch, historisch-bouwkundig en -stedenbouwkundig erfgoed in de gemeente Ede*, s.l. 2013

De cultuurhistorische waardenkaart is de basis voor de cultuurhistorische inbreng bij het opstellen van ruimtelijke plannen. Het uitwerkingsplangebied 'Ede - Carré' valt binnen Cultuurhistorisch Waardevolle Zone 2 van de Cultuurhistorische Waardenkaart. Voor dit gebiedstype geldt de volgende beleidsstrategie:

"De historische situatie in deze gebieden is nog redelijk gaaf en er is sprake van waarde op regionaal niveau. Er is een hoge mate van zeggingskracht. Interventies kunnen aangegrepen worden om cultuurhistorische waarden, daar waar mogelijk en nodig, verder te versterken. Een historisch-ruimtelijke analyse is hierbij gewenst."

Elders in deze rapportage wordt aangegeven welke aanwezige cultuurhistorische waarden bij het uitwerkingsplan voor behoud en versterking in aanmerking komen.

'Convenant inzake herstel, behoud en ontwikkeling van de Enka te Ede' (2004)

In dit tussen de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (nu RCE), Grondbank Bennekomseweg Ede CV en Gemeente Ede afgesloten convenant is vastgelegd dat herontwikkeling voorziet in een aanpak die herbestemming van monumentale fabrieksonderdelen koppelt aan een gebiedstransformatie waarvoor de cultuurhistorische basiskarakteristieken van het fabriekscomplex mede richtinggevend zijn.

Samenwerkingsovereenkomst Grondbank Bennekomseweg CV (2009)

De herontwikkeling van het ENKA-terrein is een particulier initiatief. De gronden zijn in eigendom van Grondbank Bennekomseweg CV. De gemeente Ede en Grondbank Bennekomseweg CV hebben voor de herontwikkeling in 2009 een samenwerkingsovereenkomst gesloten.

In de samenwerkingsovereenkomst tussen de ontwikkelaar van Enka en de gemeente is onder meer afgesproken dat de ontwikkelaar in de verdere planvorming ervoor zorg zal dragen dat het Carré stedenbouwkundig herkenbaar blijft. Dit houdt volgens de samenwerkingsovereenkomst in dat, met inachtneming van de nieuwe functie(s), het Carré wat betreft gevels en hoektorens in verschijningsvorm, volume en materialisering stedenbouwkundig zal worden hersteld.

Citaat (6.5): *'Grondbank neemt in voorkomend geval tevens de verplichtingen in acht die voortvloeien uit het in de overwegingen genoemde Convenant, gericht op het behoud en de transformatie van onderdelen van het Enka-complex en op het benutten van de cultuurhistorische kwaliteit als onderlegger voor de ruimtelijke planvorming d.d. 19 februari 2004.'*

Stedenbouwkundig plan en Beeldkwaliteitsvisie (2009) en Beeldkwaliteitsplan Enka (2013)

Het beeldkwaliteitsplan uit 2013 is een verdere uitwerking van het stedenbouwkundige plan en de beeldkwaliteitsvisie ENKA uit 2009. In 2011 is een zoektocht begonnen naar beeldkwaliteitseisen voor het carré die zowel recht doen aan het historische karakter van de locatie, met zijn referenties naar de oude fabriek, als aan de meer marktconforme wensen van de ontwikkelaar. Na een zeer lang en soms moeizaam proces heeft de ontwikkelaar van Enka in het voorjaar van 2013 een finaal voorstel voor een beeldkwaliteitsplan van het Carré geproduceerd, tot stand gekomen in onderling en nauw overleg met de gemeente.

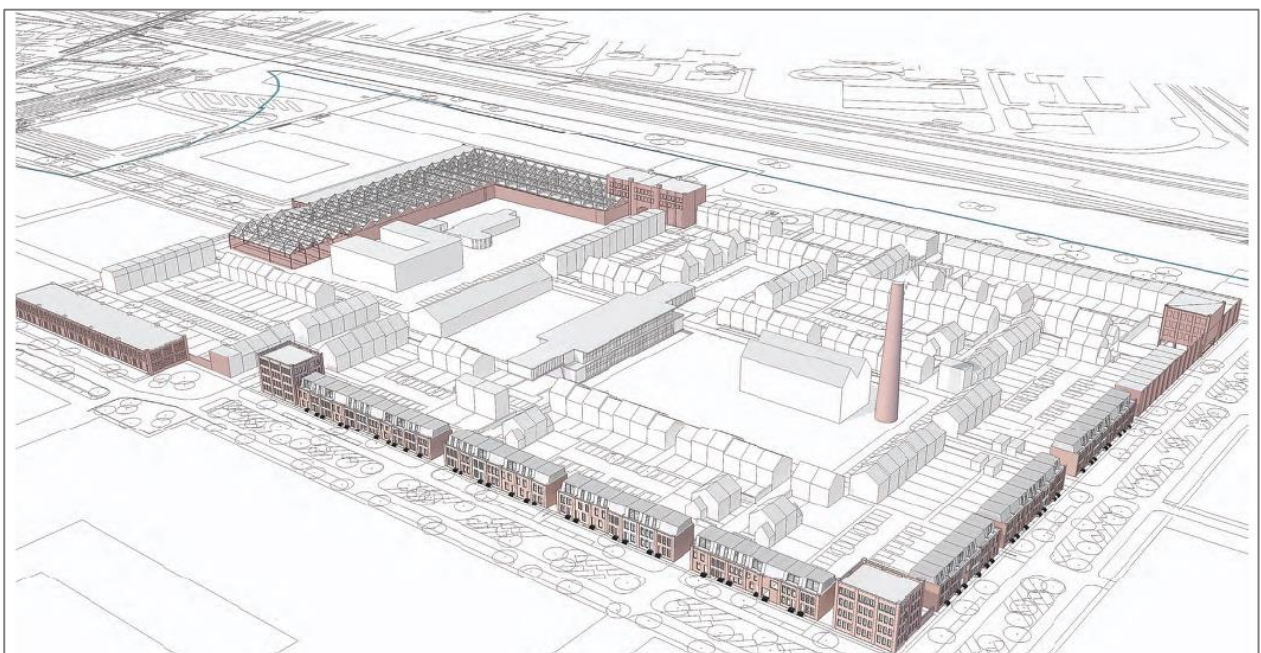
In dit beeldkwaliteitsplan is voor het stedenbouwkundig te herstellen deel van de muur met name ingezet op een nieuwe vertaling van de oude fabrieksmuur naar een aantal heldere uitgangspunten voor woningen die gezamenlijk de nieuwe buitencontour van het complex vormen. Hierbij is gezocht naar eenvormigheid en samenhang op basis van de nog bestaande fabrieksmuren en tegelijkertijd een beperkte mate van individueel herkenbare geveldelen per woning. Toekomstige bewoners wonen nadrukkelijk achter een nieuwe fabrieksmuur, maar wel in een woning die herkenbaar is.

Met het stellen van redelijk strikte eisen aan de buitencontour van het carré is tegelijkertijd in het voorliggende beeldkwaliteitsplan wat meer ruimte gegeven voor het ontwerp van de woningen binnen in het carré, uitgezonderd de woningen rond de twee binnenpleinen. Hier moet met name de inrichting van de openbare ruimte de drager worden van de referentie naar het historische verleden van de locatie.

Citaat (p.43, 56 ev): *'Door het sterke beeldkenmerk van de architecturale uitwerking van de buitencontour is de muur een essentieel onderdeel van het ENKA-complex. [...] Door de accessen in de muur te benadrukken, wordt de beleving van het binnen komen in een andere wereld ondersteund.'*

Afb. 3. Door het sterke beeldkenmerk van de architecturale uitwerking van de buitencontour is de muur een essentieel onderdeel van het ENKA-complex. Er worden nieuwe woningen ontwikkeld achter resterende geveldelen (ROOD = renovatie) in combinatie met herstel van de buitencontour daar waar die is verdwenen (GEEL = nieuwbouw). (Bron: BKP Carré Enka)

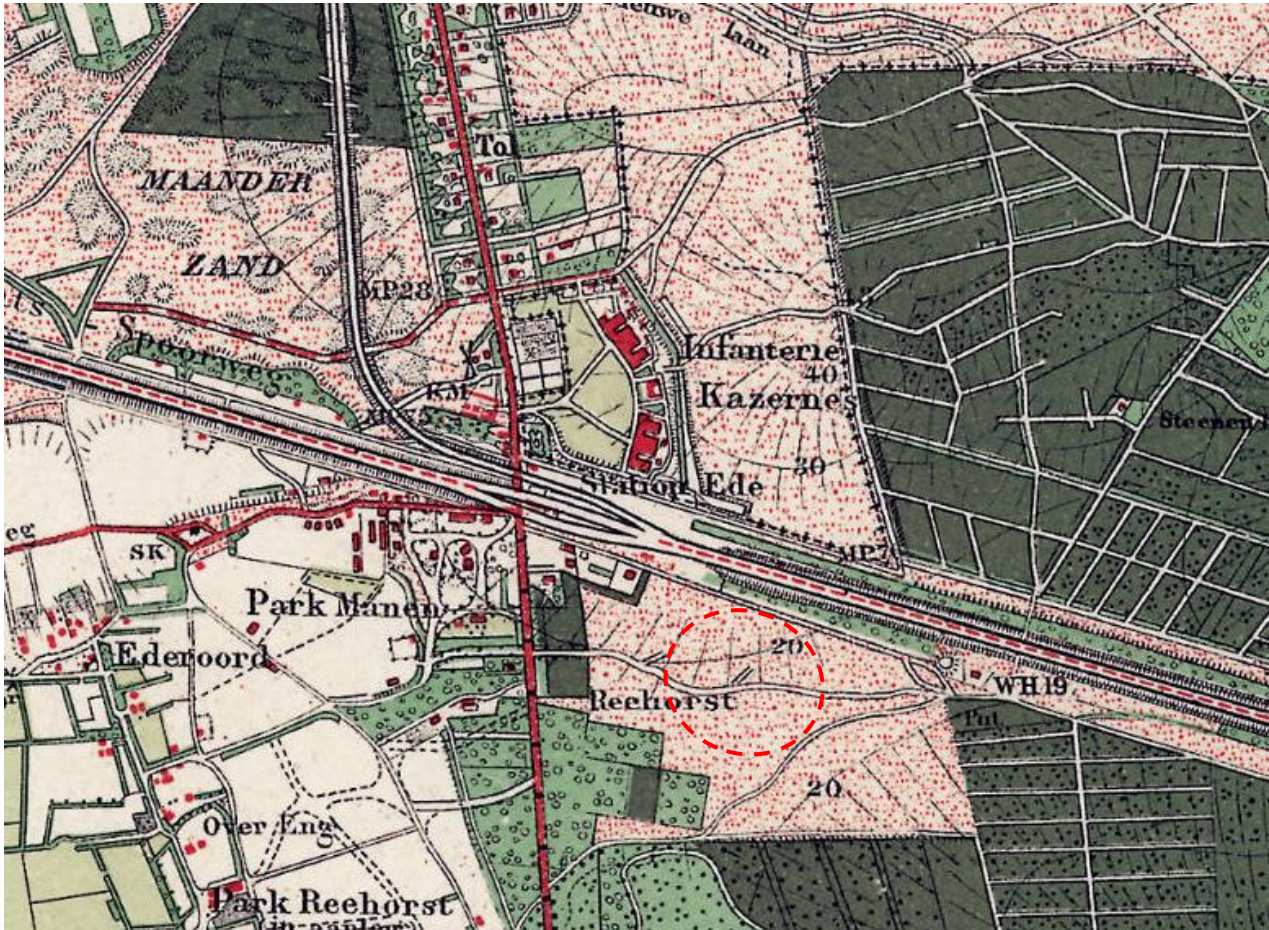
Afb. 4. Proefverkaveling van het gebied omsloten door de (deels voormalige) buitengevels van de oude fabriek. (Bron: BKP Carré Enka)

3. Cultuurhistorische analyse

Het plangebied Enka - het Carré wordt in het noorden, westen en oosten hoofdzakelijk begrensd door relictten van de oorspronkelijke buitenmuur van het historische voormalige Enka fabriekscarré. De zuidgrens loopt nagenoeg halverwege dit oude carré, met centraal een ruimte die overeenkomt met het historische hart (binnenplein) van het oude fabriekscarré.

3.1. Voorgeschiedenis

Het pre-industriële landschap ter plaatse bestond ten noorden en zuiden van de spoorlijn uit de lokaal populaire Schraaljammerheide, een deels geaccidenteerd heidegebied waarin enkele oost-west georiënteerde padenstructuren liepen. Door de aanleg van de spoorlijn Arnhem - Utrecht in de 19^e eeuw werd dit gebied fors doorsneden.

Afb. 5. Situatie van Ede rond 1906. Het garnizoen had reeds zijn intrek genomen in de nieuwe infanteriekazernes ten noorden van het spoor, maar ten zuiden van de spoorlijn is het Enka-terrein nog onbebouwd. De aanwezige terreinaccidentatie en padenstructuren zijn door de aanleg en latere uitbreidingen van het fabriekscarré verdwenen. Bron: topotijdreis

3.2. Industrialisatie

3.2.1. (Steden-) bouwkundig

De aangelegde spoorlijn vormde een aantrekkelijke vestigingsfactor voor de bouw van een grootschalig en rationeel opgezet fabriekscarré, aangezien het daardoor voor de vele werknemers gemakkelijk bereikbaar was. Andere factoren daarvoor waren een gunstig plaatselijk loonpeil en de beschikbaarheid van ruime hoeveelheden zacht water (vanuit Hoekelum), nodig bij de productie van kunstzijdegaren.

De geschiedenis van de Nederlandse kunstzijdeproductie kreeg een formeel begin op 8 mei 1911, toen op initiatief van scheikundeleraar dr. J.C. Hartogs in Arnhem de eerste kunstzijdefabriek werd opgericht. Hij introduceerde een nieuw procedé, waarbij uit de chemische reactie tussen gezwavelde cellulose en loog een viscoze stroop ontstond, die verhardde wanneer ze door een zuurbad werd geleid en een draad gesponnen kon worden met vergelijkbare eigenschappen als zijde. De kunstzijde bleek een gewild product met veel toepassingsmogelijkheden, waardoor elders alras nieuwe fabrieken werden gebouwd, zoals te Breda en

Nijmegen. De Enka-Arnhem besloot uit concurrentieoverwegingen een vier keer zo grote fabriek in Ede te gaan bouwen. De fabriek werd opgericht als de "N.V. Nederlandsche Kunstzijdefabriek", in de volksmond kortweg "Enka" genoemd.

In 1919 liet dr. Hartogs de genieofficier Van den Bosch een eerste complex bouwen, destijds voor 2000 werknemers. In januari 1922 startte de productie in Ede. De vroegste bebouwing bestond uit een carré van vier gesloten en naar binnen gekeerde vleugels rondom een open binnenplaats. Op de hoeken vier forse 4-laags hoektorens, met uitzondering van de zuidoostelijke watertoren (7-laags). De toegangspoort bevond zich oorspronkelijk in het midden van de westgevel. Op het binnenplein een schoorsteen en ketelhuis dat de fabriek middels steenkool van energie voorzag. De kolen werden per trein aangevoerd via een spoorverbinding die het carré aan de westelijke zijde doorsneed. Het carré werd op een nagenoeg vierkant grondplan gebouwd, voorzien van staalskelet spanten met sheddaken en aan de representatieve buitenzijden afgesloten met uit donkere baksteen opgetrokken gevelmuren.

Uit deze periode zijn delen van de westelijke en oostelijke gevelmuur bewaard gebleven binnen het bestemmingsplangebied. Hetzelfde geldt voor de noordoostelijke hoektorens en de schoorsteen bij het oorspronkelijke ketelhuis. Ook de tracés voor de fabriekstreinen zijn opengebleven en vallen ten dele binnen het plangebied, evenals het voormalige binnenplein of hart van het carré. De noordwestelijke toren (thans onderdeel van het poortgebouw) valt buiten de bestemmingsplangrens.

In de jaren twintig volgde een turbulente periode van uitbreiding en internationalisering. Enka was herkenbaar bezig haar positie internationaal gezien te versterken en uit te breiden. Via overnames, fusies en de bouw van nieuwe fabrieken tot in de Verenigde Staten toe, werd de tot dan toe nationale Enka een voorname speler op de wereldmarkt. In 1925 produceerden Arnhem en Ede tezamen maar liefst 2 miljoen kilo kunstzijde, op dat moment 2,4% van de wereldproductie. Gevolg van de toename in productie was eveneens de sterke stijging van personeel; in 1923 had het bedrijf 1167 mensen op de loonlijst, 6 jaar later werkten er 5200 mensen.

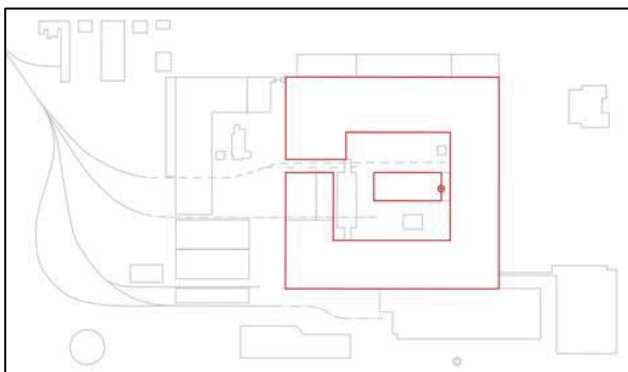
Het doorslaande succes van de kunstzijdevezel vertaalde zich ook in een snelle uitbreiding van de bebouwing. Na diverse grote uitbreidingen, voornamelijk in 1925 en 1928, steeg het bebouwde oppervlak tot ruim 85.000 m². In enkele bouwfasen was een grootschalig complex neergezet dat gekenmerkt werd door een zeer planmatige opzet en efficiënte indeling. De uitbreidingen omvatten o.a. een groot bouwblok ten westen van dit carré (de westvleugel), samengesteld uit drie eveneens gesloten vleugels rondom een tweede binnenplaats. Door deze uitbreiding kwam de centrale toegang, in de vorm van een groot poortgebouw, aan de noordzijde bij het spoor te liggen (poortgebouw), waar de fabriek zich door de torens en strak gelede gevelwanden als een moderne industriële vesting presenteerde. Om betere arbeidsomstandigheden te creëren kreeg Enka een nieuwe zuidelijke schoorsteen om de spingassen af te voeren. De grootste stedenbouwkundige transformaties hebben tijdens het eerste decennium van de fabriek plaatsgevonden. Afgezien van de bouw van het carré, waarmee een zeer richtinggevende typologie in het leven is geroepen, is de bouw van de westvleugel van bepalend belang geweest voor de stedenbouwkundige ordening van de gebouwen.

Uit deze periode zijn delen van de noordelijke gevelmuur bewaard gebleven binnen het bestemmingsplangebied. De westvleugel met poortgebouw bevindt zich buiten de bestemmingsplangrens.

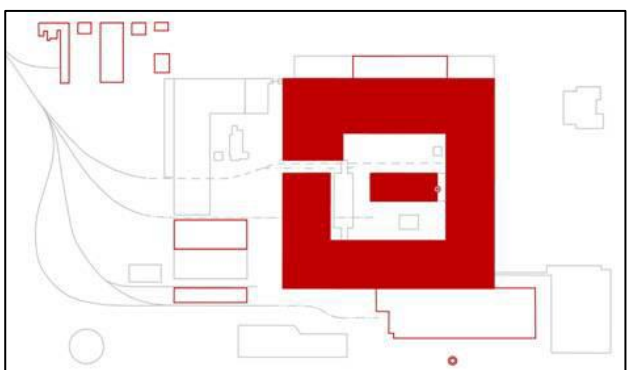
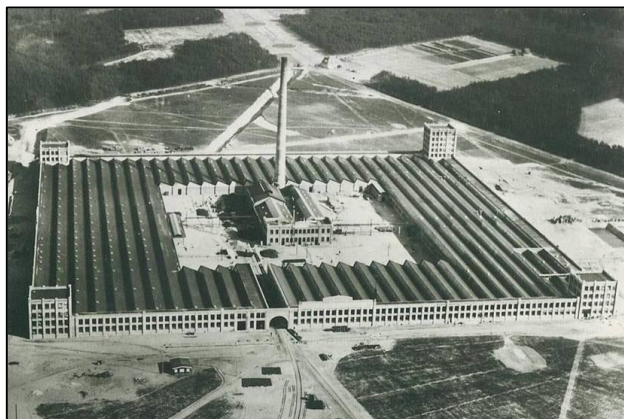
Op zondag 17 september 1944 begon de slag om Arnhem en kreeg de fabriek in Ede 86 bommen te verwerken, voornamelijk gericht op de energiecentrale en stoomlocomotieven op het station. Na oorlogse plannen voor wederopbouw en uitbreiding werden grotendeels gekenmerkt door pogingen om met de initiële opzet van den Bosch – het carré met binnenplein, en vervolgens de aangebouwde westvleugel met binnenplein – op zinvolle wijze om te springen. De meeste veranderingen voegen zich in deze stedenbouwkundige structuur. Op het binnenplantsoen van de westvleugel wordt in 1948 het gebouw van de geneeskundige dienst ingevoegd, als opvolger van een in de oorlog platgebombardeerde oude verbandkamer. Een ander voorbeeld is het was-, kleed- en schaftlokaal dat in 1950-51 werd gebouwd als inbreidingsproject op de binnenplaats van het oude fabriekscarré en via loopbruggen werd verbonden met de omliggende productiegebouwen. Deze overbouwingen waren noodzakelijk om de onderdoor lopende spoortracés open te houden. Beide gebouwen bevinden zich buiten de bestemmingsplangrens.

De Enka staakte haar productie op 30 september 2002.

De ontwikkeling van het complex kent in de periode van 1922 tot de jaren vijftig van de twintigste eeuw ruwweg drie perioden: één van groei en ontwikkeling (1922-1930), één van (relatieve) rust (1930-1948) en één van vernieuwing en inbreiding (1948-1950). Ieder van deze drie periodes wordt gekenmerkt door een specifieke architectuur en stedenbouwkundige aanleg. Schematisch zijn de belangrijkste bouwcampagnes als volgt weer te geven (nieuwe bebouwing = rood omkaderd wit vlak):

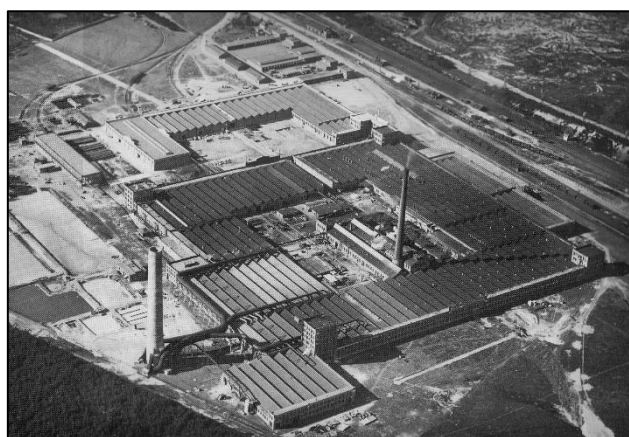
Fase I – 1922-1924

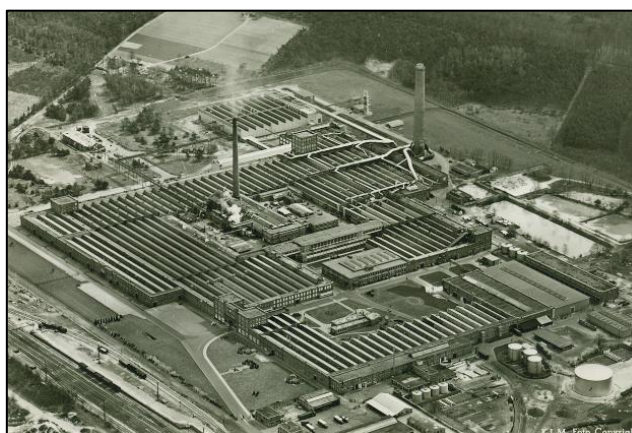
Fase II – 1924-1927

Fase III – 1927-1930

Fase VII – 1948-1951

3.2.2. Historisch geografisch

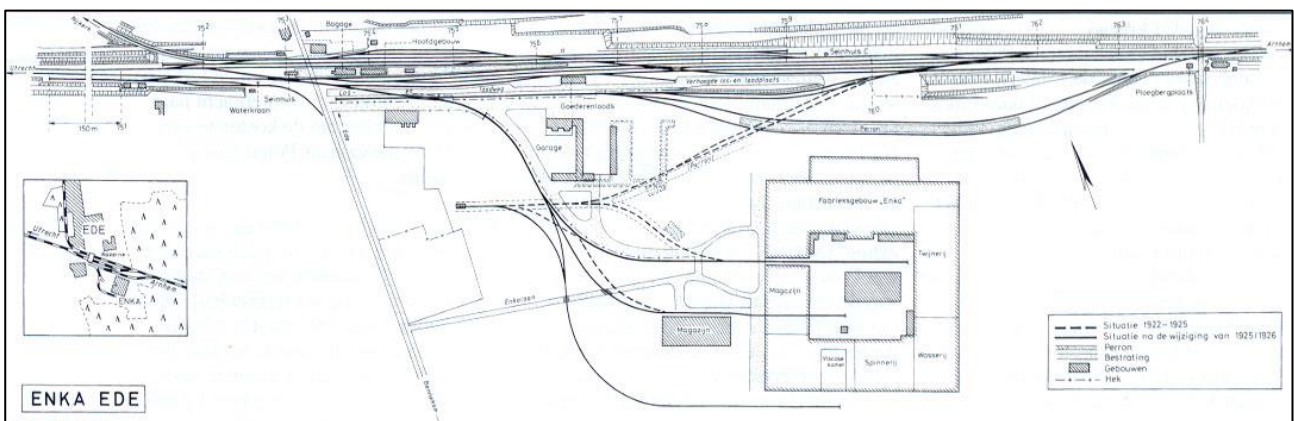
Bij de historisch geografische beschouwing gaat het om de menselijke invloed op de huidige verschijningsvorm van het voormalige industrielandchap, wat tot uiting komt in landschappelijke elementen en ruimtelijke patronen. Dit wordt ook wel aangeduid als het cultuurlandschap. Hiertoe behoren dus ook zaken als de historische infrastructuur en karakteristieken in het gebruik van de ruimte. Concreet gaat het bij het Enkaterrein om: (voormalige) fabrieksstraten, spoorlijnen, transportsystemen en buizenstelsels, en het (nagenoeg) open binnenplein of hart van het voormalige fabriekscarré.

1. Van groot belang op het fabrieksterrein waren alle aan- en afvoerlijnen voor het transport van brandstoffen, grondstoffen en eindproducten. Daartoe dienden verscheidene fabrieksstraten, die de vestingachtige opstellen ontsloten en met elkaar verbonden en soms de open binnenpleinen doorsneden. Fabrieksstraten werden in later tijd vaak gewijzigd. Veel lijnen zijn echter als zodanig open gehouden en vervullen op die manier nog een belangrijke rol voor de herkenbaarheid en afleesbaarheid van de voormalige ontsluitingen en het daarmee samenhangende industriële productieproces. De belangrijkste bewaard gebleven voormalige fabrieksstraat binnen het bestemmingsplangebied is de straat die sedert 1928 vanaf het poortgebouw naar het zuiden loopt (binnen de bestemmingsplangrens).

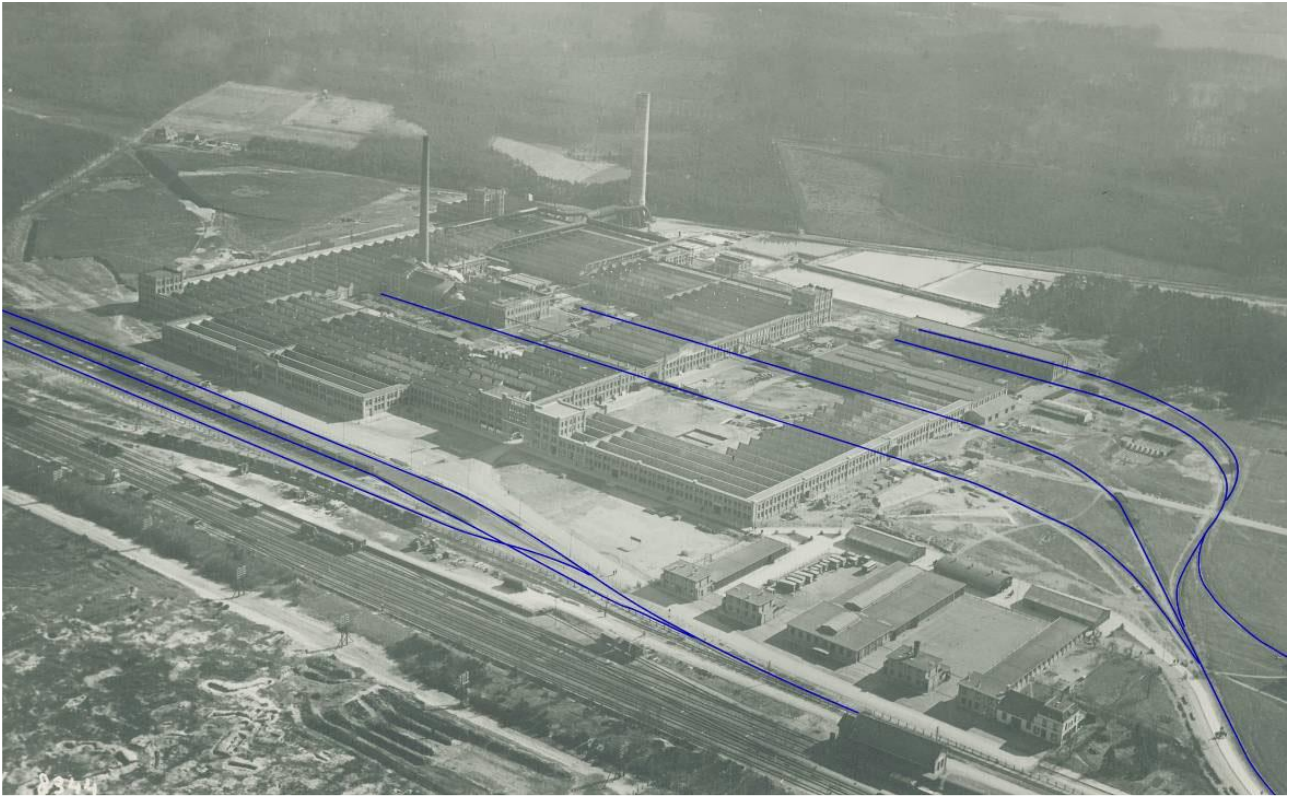
2. Verder waren vanaf het nabijgelegen stationemplacement diverse spoorlijnen afgetakt opdat goederenwagens tot in het hart van de aanleg konden doordringen. Omdat het bij latere uit- of inbreidingen belangrijk was deze infrastructurele lijnen open te houden werden die gebouwen vaak in de vorm van straat- of spooroverbouwingen gerealiseerd. Het kantinegebouw (rijksmonument) is daar het meest sprekende voorbeeld van. Spoorlijnen werden in later tijd vaak gewijzigd en zijn inmiddels allemaal geruimd. Veel lijnen zijn echter als zodanig open gehouden en vervullen op die manier een belangrijke rol voor de herkenbaarheid en afleesbaarheid van het voormalige industriële productieproces. De belangrijkste bewaard gebleven spoortracés verlopen van west naar oost, direct ten noorden en ten zuiden van het voormalige ketelhuis met schoorsteen op het binnenplein van het Enka carré (buiten de bestemmingsplangrens).

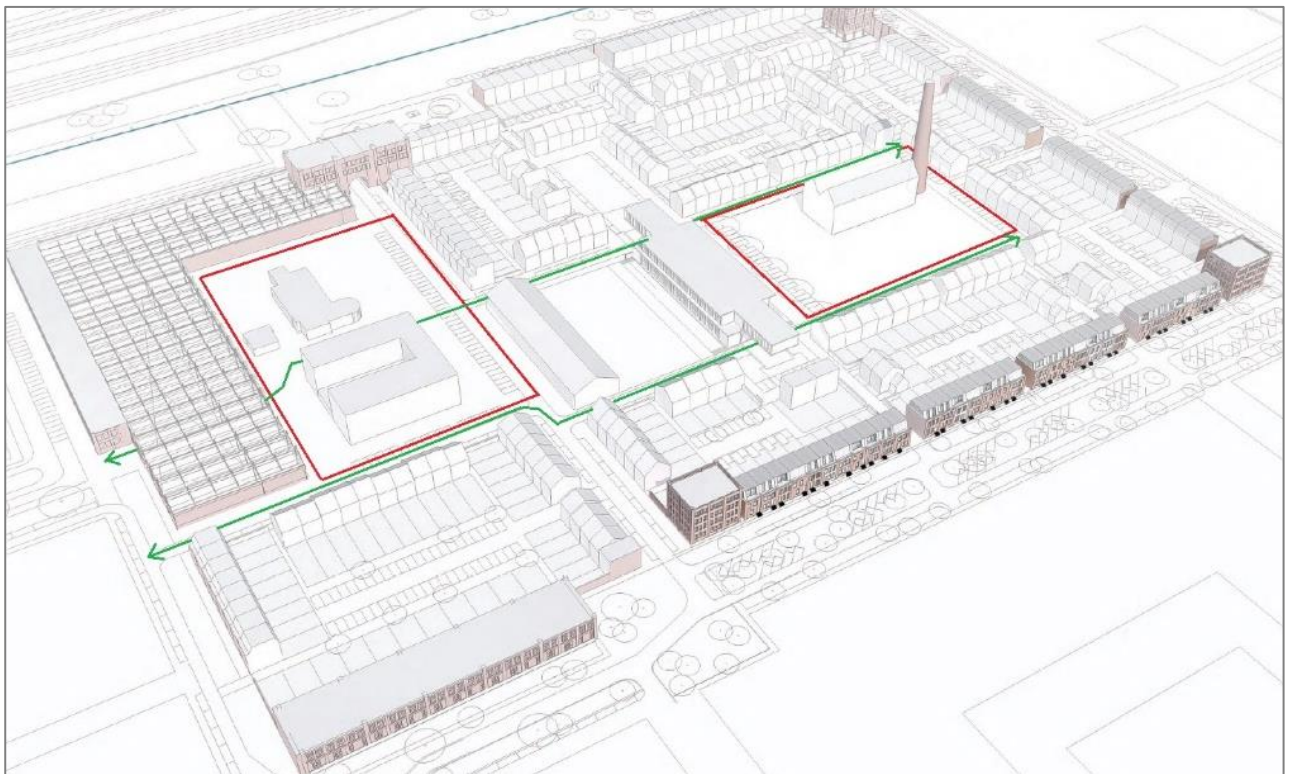
Afb. 10. Detail van de westelijke gevel met treiningang. De trein wordt via een smalle doorkruising van het carré naar het ketelhuis geleid. De gevel is tevens in het midden geaccentueerd door een verhoogde gevelbekroning. (Bron: Monumentenzorg Ede)

Afb. 11. Situatie van de verschillende sporen op het ENKA-terrein van omstreeks 1925, nadat in 1924 een aantal sporen was verwijderd (gestippelde lijnen). (Bron: Hylkema 2005.: Hylkema Consultants, De NV Nederlandse Kunstzijdefabriek. Een gebouw- en gebruiksgeschiedenis van de ENKA te Ede, s.l. 2005)

Afb. 12. Luchtfoto vanuit het noordwesten van het ENKA-complex met spoortracés anno 1929. (Bron: Hylkema 2005).

Afb. 13. Isometrische projectie van de twee belangrijkste spoortracés (groen) binnen de nieuwe stedenbouwkundige opzet.

Afb. 14. Herkenbaar bewaard gebleven voormalig spoortracé uit 1922. Verliep vanaf het spooreplacement in het westen naar het oosten, dwars door de latere Westvleugel heen (1928), over het daarbij behorende plein, onder de noordelijke loopbrug van het later als inbreidingsproject uitgevoerde kantinegebouw door (1951), tot aan de schoorsteen met voormalig belendend ketelhuis. Van de diverse spoorlijnen die op het terrein lagen is dit de oudste. Deze spoorlijn is in 1960 verwijderd, maar als structuurlijn is het tracé open gehouden.

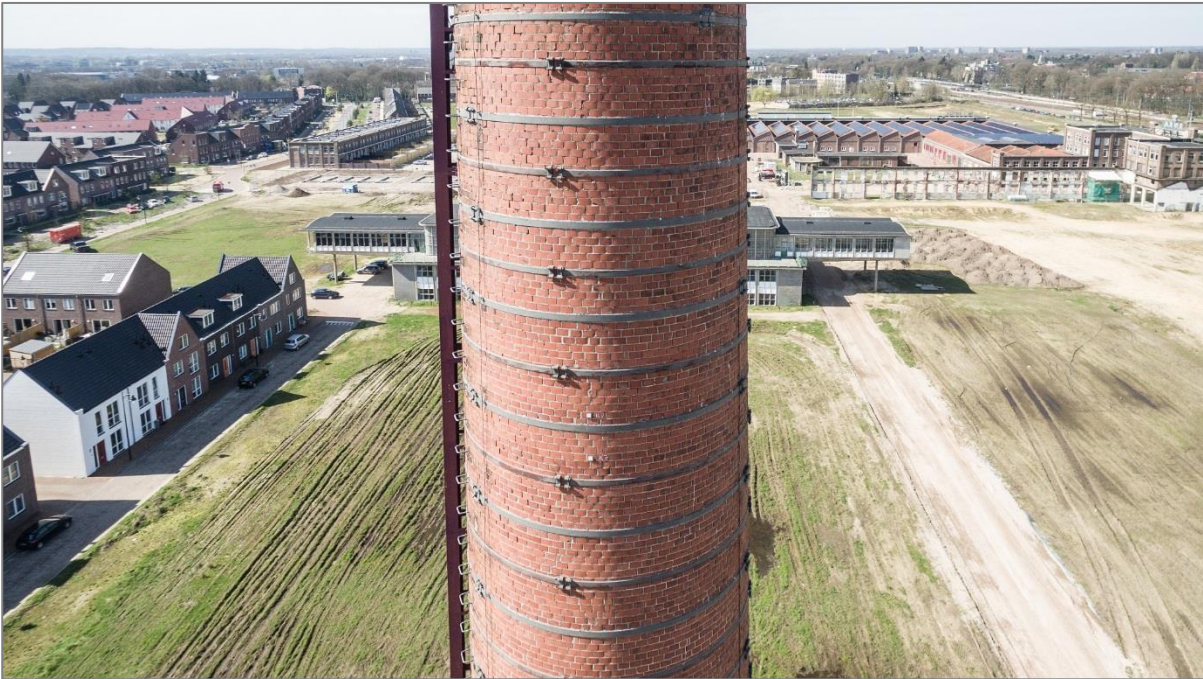
3. Daarnaast bepaalden verscheidene, tussen gebouwen opgezette transportsystemen en buizenstelsels (luchtafzuiging e.d.) voor een groot deel het karakter van de openbare ruimte op het fabrieksterrein. Verder was er een groot aantal bassins, aangezien de productie voor een deel uit een 'nat' proces bestond. Van beide is nagenoeg niets bewaard gebleven.

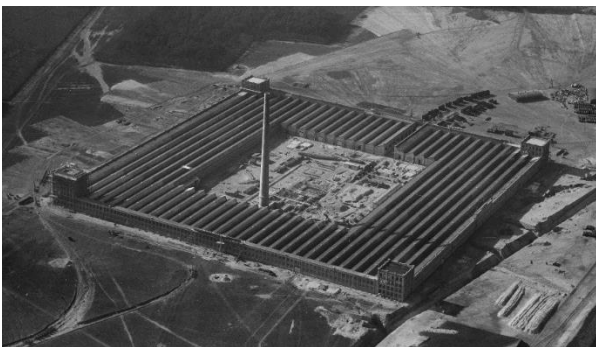
Afb. 15. Karakteristiek ruimtelijk beeld anno 2007: tussen gebouwen opgezette transportsystemen en buizenstelsels (luchtafzuiging e.d.) bepalen voor een groot deel het karakter van de openbare ruimte op het terrein. (Bron: Monumentenzorg Gemeente Ede)

4. Tenslotte bevindt zich in het centrum van de historische aanleg het hart van het voormalige fabriekscarré uit 1922: een nagenoeg open binnenterrein, met daarop de centrale schoorsteen en ketelhuis, en waar omheen de fabriekshallen zich ontvouwen. Dit hart is nagenoeg onbebouwd bewaard gebleven, de stoffering is in later tijd gewijzigd.

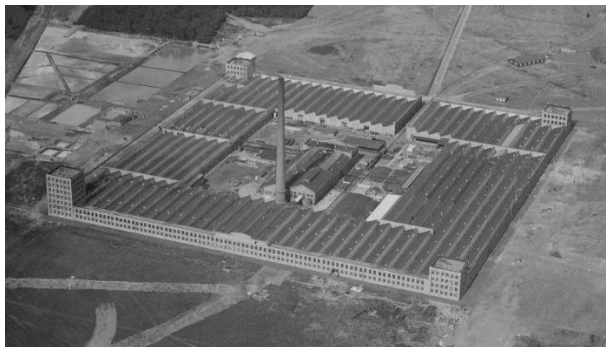
Beoogd wordt om de ruimte stedenbouwkundig te herstellen als binnenplein, met uitzondering van de bouwlocatie van het voormalige, vóór de schoorsteen gesitueerde ketelhuis. Hiervoor is een bouwenvolpoe voorzien waarbij in de architecturale uitwerking de relatie wordt gezocht het oude ketelhuis en de schoorsteen (beeldkwaliteitsplan Carré ENKA - Ede).

Afb. 16. Onbebouwd bewaard gebleven hart van het voormalige fabriekscarré uit 1922 in huidige situatie. Bron: Boei

Afb. 17. Locatie hart Carré: binnenplein (Bron: gem. Ede)

Afb. 18. Locatie voormalig ketelhuis: bouwenvolpoe (Bron: gem. Ede)

4. Beschrijving cultuurhistorische waarden

4.1. Historisch (steden-) bouwkundig

I. Buitengevelfragment West

Foto: Monumentenzorg Gemeente Ede

Bouwjaar: 1922

Ontwerp: J.M. Van den Bosch

Bewaard gebleven fragment van de westelijke buitengevel van het oorspronkelijke carré uit 1922, grenzend aan het poortgebouw. Dit gevelfragment meet 14 traveeën van overwegend twee spaarnissen breed. Incidenteel nog houten negenruiters aanwezig, naast diverse stalen gevelarmaturen.

- Cultuurhistorisch van belang als verwijzing naar een industrieel complex dat een vroege exponent is van de tweede Industriële Revolutie, gekenmerkt door onder meer een rationalisatie van het bouwproces en de arbeidsorganisatie, aandacht voor zaken als veiligheid, gezondheid en hygiëne, een overgang naar chemisch bereide grondstoffen en een verwetenschappelijking van de productieprocessen. Bouwkundig kwam dit tot uitdrukking in de efficiënte en rationele planmatige opzet, met dito bouwwijze, architectuur en inrichting van het fabriekscarré, dat als zodanig een nieuwe fase in de Nederlandse economische ontwikkeling markeerde, waarvan maar weinig voorbeelden bewaard zijn gebleven.
- Architectuurhistorisch van belang als representatief vormgegeven onderdeel van de buitenschil van het oorspronkelijke carré, dat zich als geheel naar buiten toe presenteerde als een voorname industriële vesting, en waarvan de bewaard gebleven muurfragmenten verwijzen naar de markante opzet en ongekende schaal en maat van het voormalige complex. Karakteristiek is de eenheid in gevelbehandeling van het exterieur (baksteen, schoon metselwerk, repetitie in indeling en spaarnissen, donkere raam- en deurpartijen), die als zodanig zorgt voor eenheid en verbinding in de buitencontour van de voormalige fabriek.
- Historisch stedenbouwkundig van belang vanwege de weloverwogen situering aan een goed bereikbare locatie bij de spoorlijn Arnhem-Utrecht op een indertijd nauwelijks ontgonnen heideveld. In stedenbouwkundig opzicht vormt het grootschalige, als een representatieve industriële vesting aangelegde fabriekscarré een pendant van de al eerder gebouwde, eveneens grootschalige kazernementen aan de overzijde van het spoor.
- Zeldzaam als relict van een fabriek die in de Nederlandse kunstzijde-industrie een vooraanstaande rol heeft gespeeld.

II. Buitengevelfragment Oost (deel ten zuiden van de toren)

Foto: Roger Grund

Bouwjaar: 1922

Ontwerp: J.M. Van den Bosch

Bewaard gebleven fragment van de oostelijke buitengevel van het oorspronkelijke carré uit 1922. Grenzend aan de Lestoren naar het zuiden toe. Dit gevelfragment meet 13 traveeën van twee spaarnissen breed. Incidenteel nog restanten van houten negenruiters aanwezig. Bovenste muurdeel van de meest zuidelijke twee traveeën deels ingestort als gevolg van stormschade in januari 2018.

- Cultuurhistorisch van belang als verwijzing naar een industrieel complex dat een vroege exponent is van de tweede Industriële Revolutie, gekenmerkt door onder meer een rationalisatie van het bouwproces en de arbeidsorganisatie, aandacht voor zaken als veiligheid, gezondheid en hygiëne, een overgang naar chemisch bereide grondstoffen en een verwetenschappelijking van de productieprocessen. Bouwkundig kwam dit tot uitdrukking in de efficiënte en rationele planmatige opzet, met dito bouwwijze, architectuur en inrichting van het fabriekscarré, dat als zodanig een nieuwe fase in de Nederlandse economische ontwikkeling markeerde, waarvan maar weinig voorbeelden bewaard zijn gebleven.
- Architectuurhistorisch van belang als representatief vormgegeven onderdeel van de buitenschil van het oorspronkelijke carré, dat zich als geheel naar buiten toe presenteerde als een voorname industriële vesting, en waarvan de bewaard gebleven muurfragmenten verwijzen naar de markante opzet en ongekende schaal en maat van het voormalige complex. Karakteristiek is de eenheid in gevelbehandeling van het exterieur (baksteen, schoon metselwerk, repetitie in indeling en spaarnissen, donkere raam- en deurpartijen), die als zodanig zorgt voor eenheid en verbinding in de buitencontour van de voormalige fabriek.
- Historisch stedenbouwkundig van belang vanwege de weloverwogen situering aan een goed bereikbare locatie bij de spoorlijn Arnhem-Utrecht op een indertijd nauwelijks ontgonnen heideveld. In stedenbouwkundig opzicht vormt het grootschalige, als een representatieve industriële vesting aangelegde fabriekscarré een pendant van de al eerder gebouwde, eveneens grootschalige kazernementen aan de overzijde van het spoor.
- Zeldzaam als relict van een fabriek die in de Nederlandse kunstzijde-industrie een vooraanstaande rol heeft gespeeld.

III. Lestoren

Foto: Monumentenzorg Gemeente Ede

Bouwjaar: 1922

Ontwerp: J.M. Van den Bosch

Noordoostelijke hoektoren van het voormalige Enka-carré uit 1922, bekend als de Opleidings- of Lestoren. Drie traveeën per gevelzijde van twee spaarnissen breed. Met baksteen bekleedde betonskeletbouw. Contrast tussen schoon metselwerk ('buitenwereld') en wit stuc- en schilderwerk ('binnenwereld'), thans als bouwsporen aanwezig waardoor de voorheen aankappende zaagtanddaken afleesbaar blijven in het gevelbeeld. Stalen hijsbalk in oostelijke buitengevel bewaard gebleven.

- Cultuurhistorisch van belang als verwijzing naar een industrieel complex dat een vroege exponent is van de tweede Industriële Revolutie, gekenmerkt door onder meer een rationalisatie van het bouwproces en de arbeidsorganisatie, aandacht voor zaken als veiligheid, gezondheid en hygiëne, een overgang naar chemisch bereide grondstoffen en een verwetenschappelijking van de productieprocessen. Bouwkundig kwam dit tot uitdrukking in de efficiënte en rationele planmatige opzet met dito bouwwijze, architectuur en inrichting van de diverse gebouwen, waaronder ook de lestoren.
- Architectuurhistorisch van belang als representatief vormgegeven onderdeel van de buitenschil van het carré, dat zich als geheel naar buiten toe presenteerde als een voorname industriële vesting, en waarvan de bewaard gebleven Lestoren en aangrenzende muurdelen verwijzen naar de markante opzet en ongekende schaal en maat van het voormalige complex. Karakteristiek is de eenheid in gevelbehandeling van het exterieur (baksteen, schoon metselwerk, repetitie in indeling en spaarnissen, donkere raam- en deurpartijen), die als zodanig zorgt voor eenheid en verbinding in de buitencontour van de voormalige fabriek. Dit staat in contrast met het voormalige interieur van de fabriek, gekenmerkt door de toepassing van veel staal, glas en wit stuc- of keimwerk, dat door sloop thans deels onderdeel van het exterieur is geworden.
- Historisch stedenbouwkundig van belang als hoektoren binnen de industriële opzet van het rationele carré, dat als zodanig weloverwogen was gesitueerd aan een goed bereikbare locatie bij de spoorlijn Arnhem-Utrecht op een indertijd nauwelijks ontgonnen heideveld. In stedenbouwkundig opzicht vormt het grootschalige, als een representatieve industriële vesting aangelegde fabriekscomplex een pendant van de al eerder gebouwde, eveneens grootschalige kazernementen aan de overzijde van het spoor.
- Zeldzaam als relict van een fabriek die in de Nederlandse kunstzijde-industrie een vooraanstaande rol heeft gespeeld.

Het interieur van de toren heeft ernstig geleden onder een uitslaande brand medio 2014. In 2015 is vergunning verleend voor een bouwplan dat voorzag in de restauratie en herbestemming van de Lestoren, bestaande uit een makelaardij op de begane grond en wonen op de verdiepingen.

IV. Buitengevelfragment Noord (grootste deel noordgevel)

Foto: Op Enka, <https://www.enka-edo.nl/fotogalerij>

Bouwjaar: 1924

Ontwerp: J.M. Van den Bosch

Bewaard gebleven gevelfragment van de vroegste uitbreidingen van het oorspronkelijke carré, gesitueerd in de noordgevel. Het betreft de bouw in 1924 van een apart kleed- en schaftlokaal voor meisjes, circa 131 meter lang, met een eigen representatieve en monumentale entreepoort nabij het spoor. Symmetrisch ontwerp van tweemaal 12 traveeën van twee spaarnissen breed, ter weerszijden van een centrale entreepartij die drie traveeën telt van vier spaarnissen breed. Poortopbouw en invulling in later tijd versoberd. Enkele houten gevelpoorten met beslagwerk, evenals gevelarmaturen, bewaard gebleven.

- Cultuurhistorisch van belang als bijzondere uitdrukking van de sedert de jaren twintig van de twintigste eeuw explosief toegenomen vraag naar viscoseproducten en de daarmee gepaard gaande uitbreiding van het Enka-gebouwenareaal: kunstzijde als succesproduct.
- Architectuurhistorisch van belang als representatief vormgegeven onderdeel van de buitenschil van de voormalige fabriek, die zich naar buiten toe presenteerde als een voornamelijk industriële vesting, en waarvan de bewaard gebleven muurfragmenten en poorten verwijzen naar de markante opzet en ongekende schaal en maat van het voormalige complex. Karakteristiek is de eenheid in gevelbehandeling van het exterieur (baksteen, schoon metselwerk, repetitie in indeling en spaarnissen, donkere raam- en deurpartijen), die als zodanig zorgt voor eenheid en verbinding in de buitencontour van de voormalige fabriek.
- Historisch stedenbouwkundig van belang vanwege de weloverwogen situering aan een goed bereikbare locatie bij de spoorlijn Arnhem-Utrecht op een indertijd nauwelijks ontgonnen heideveld. In stedenbouwkundig opzicht vormt het grootschalige, als een representatieve industriële vesting aangelegde fabriekscomplex een pendant van de al eerder gebouwde, eveneens grootschalige kazernementen aan de overzijde van het spoor.
- Zeldzaam als relict van een fabriek die in de Nederlandse kunstzijde-industrie een vooraanstaande rol heeft gespeeld.

V. Buitengevelfragment Oost (ten noorden van de Lestoren) en deels Noord

Foto: Op Enka, <https://www.enka-edo.nl/fotogalerij>

Bouwjaar: 1927

Ontwerp: J.M. Van den Bosch

Bewaard gebleven gevelfragment van de vroegste uitbreidingen van het oorspronkelijke carré, gesitueerd in de oostgevel (ten noorden van de Lestoren) en deels in de noordgevel. Het oostgeveldeel telt 4 traveeën van merendeels drie spaarnissen breed (circa 26 meter), het noordgeveldeel telt 12 traveeën van twee spaarnissen breed (circa 52 meter). Het betreft een kleine uitbreiding uit 1927 van het kleed- en schaftlokaal uit 1924. Enkele gevelarmaturen bewaard gebleven.

- Cultuurhistorisch van belang als bijzondere uitdrukking van de sedert de jaren twintig van de twintigste eeuw explosief toegenomen vraag naar viscoseproducten en de daarmee gepaard gaande uitbreiding van het Enka-gebouwenareaal: kunstzijde als succesproduct.
- Architectuurhistorisch van belang als representatief vormgegeven onderdeel van de buitenschil van de voormalige fabriek, die zich naar buiten toe presenteerde als een voorname industriële vesting, en waarvan de bewaard gebleven muurfragmenten verwijzen naar de markante opzet en ongekeerde schaal en maat van het voormalige complex. Karakteristiek is de eenheid in gevelbehandeling van het exterieur (baksteen, schoon metselwerk, repetitie in indeling en spaarnissen, donkere raam- en deurpartijen), die als zodanig zorgt voor eenheid en verbinding in de buitencontour van de voormalige fabriek.
- Historisch stedenbouwkundig van belang vanwege de weloverwogen situering aan een goed bereikbare locatie bij de spoorlijn Arnhem-Utrecht op een indertijd nauwelijks ontgonnen heideveld. In stedenbouwkundig opzicht vormt het grootschalige, als een representatieve industriële vesting aangelegde fabriekscomplex een pendant van de al eerder gebouwde, eveneens grootschalige kazernementen aan de overzijde van het spoor.
- Zeldzaam als relict van een fabriek die in de Nederlandse kunstzijde-industrie een vooraanstaande rol heeft gespeeld.

4.2. Historisch geografisch

I. Voormalige fabrieksstraat

Opname uit 2004, bron onbekend

Aanleg: 1928

Herkenbaar bewaard gebleven voormalige fabrieksstraat, als zodanig geformaliseerd in 1928. Verliep vanaf het in 1928 gerealiseerde poortgebouw zuidwaarts, langs de westelijke buitenmuur van het oorspronkelijke carré uit 1922, naar een waterbassin aan de zuidzijde.

Meest voorname fabrieksstraat binnen het historische Enka-complex. Asfaltering recentelijk verwijderd, maar als structuurlijn is de straat open gehouden.

- Cultuurhistorisch van belang als bijzondere fabrieksstraat binnen een industrieel complex dat een vroege exponent is van de tweede Industriële Revolutie, gekenmerkt door onder meer een rationalisatie van het bouwproces. Bouwkundig kwam dit tot uitdrukking in een efficiënte en rationele planmatige opzet, met dito bouwwijze, architectuur, inrichting en ontsluiting van de diverse gebouwen en binnenpleinen.
- Historisch geografisch van belang als herkenbaar bewaard gebleven structuurlijn voor de aan- en afvoer van brandstoffen, grondstoffen en eindproducten. Tevens hoofdontsluiting op het voormalige fabrieksterrein, stedenbouwkundig nadrukkelijk verbonden aan de historische hoofdentree via het poortgebouw. De lijn houdt de voormalige ontsluitingen en het daarmee samenhangende industriële productieproces herkenbaar en afleesbaar.

5. Cultuurhistorisch advies

Het cultuurhistorische beleid van rijk, provincie en gemeente is gericht op het behoud alsook op de versterking van de lokaal aanwezige cultuurhistorische waarden en identiteit.

Ook het Besluit ruimtelijke ordening (art. 3.1.6.) vereist dat gemeenten bij het maken van bestemmingsplannen rekening houden met de in een gebied aanwezige cultuurhistorische waarden. Bij nieuwe ontwikkelingen dienen de gevolgen voor de cultuurhistorische waarden op voorhand in kaart te worden gebracht.

Om bestaande waarden zoveel mogelijk in tact en afleesbaar te kunnen houden, komen deze - met inachtnaam van de nieuwe functies - in aanmerking voor inpassing, restauratie en/of renovatie. Om verstoorde waarden of karakteristieken zoveel mogelijk te herstellen, komen deze in aanmerking voor reconstructie of vernieuwing met respect voor het verleden.

Deze uitgangspunten zijn reeds in de samenwerkingsovereenkomst met de ontwikkelaar (2009) en de daarop volgende beleidskaders, waaronder het beeldkwaliteitsplan Enka Carré (2013) nader vastgelegd.

Thans ligt een verdere planologische uitwerkingsopgave voor. Gelet op de geldende beleidsuitgangspunten en de inmiddels vastgestelde kaders en overeenkomsten met de ontwikkelaar (zie onder H2), kan ten aanzien van de cultuurhistorische aspecten het volgende worden opgemerkt en geadviseerd:

1. De 'buitencontour' van de voormalige fabriek is een essentieel onderdeel in het streven om te komen tot een harmonieuze en samenhangende architecturale uitwerking.
Onderdeel van die buitencontour zijn onder meer de oorspronkelijke noordgevels van het Poortgebouw, de noord- en westgevels van de Westthal, de west- en zuidgevels van de Bitterzoutloods. Deze opstallen liggen buiten de plangrens van dit uitwerkingsplan en genieten bovendien reeds allemaal bescherming als rijksmonument. Instandhouding van cultuurhistorische waarden wordt om die reden geborgd op grond van separate regelgeving (overgangsrecht Monumentenwet, Erfgoedwet).
De in deze rapportage beschreven en gewaardeerde oude gevelfragmenten en Lestoren maken eveneens deel uit van die buitencontour (zie afbeelding 3). Zij genieten echter nog geen enkele vorm van bescherming. Duurzame instandhouding van cultuurhistorische waarden is om die reden nu nog onvoldoende geborgd.

Geadviseerd wordt om met het oog op de duurzame instandhouding van cultuurhistorische waarden in het uit te werken plan:

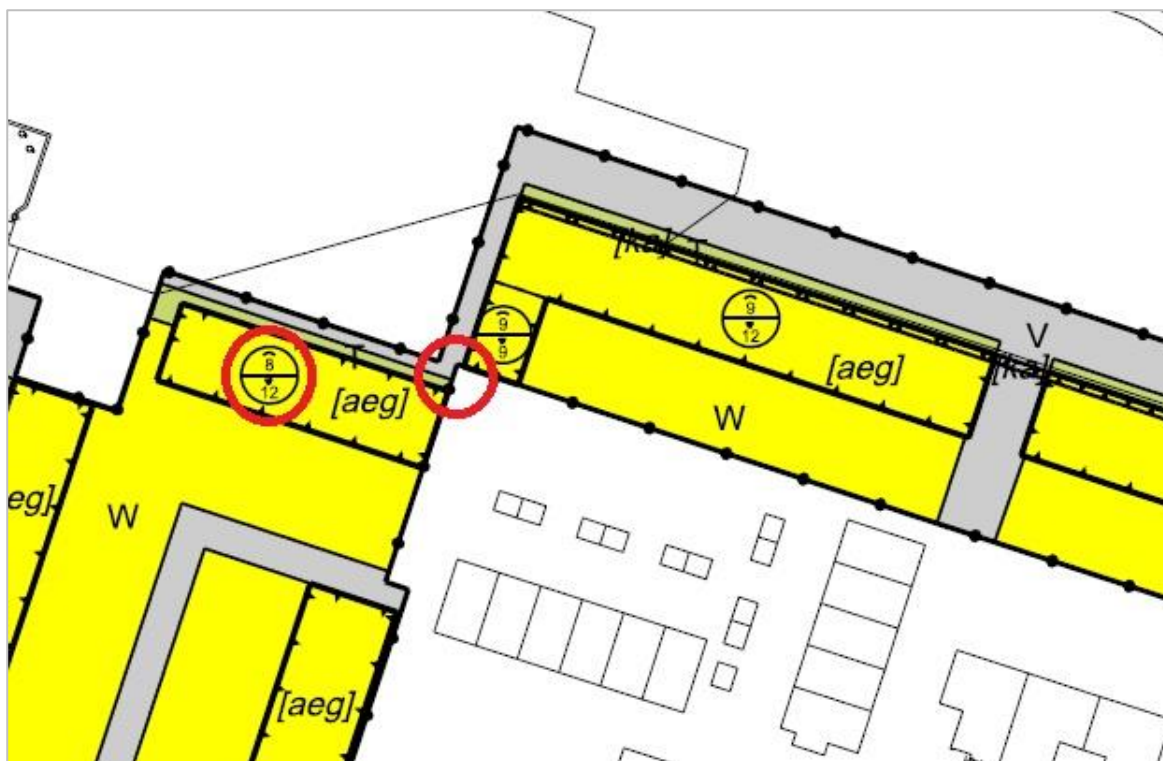
- De specifieke aanduiding 'Cultuurhistorisch waardevol relict' op te nemen voor:
 - 1) de gevelfragmenten West,
 - 2) de gevelfragmenten Noord,
 - 3) de gevelfragmenten Oost en
 - 4) de Lestoren;
- Ter plaatse van de aanduiding 'Cultuurhistorisch waardevol relict' een generiek verbod in te stellen op sloop van zaken die ruimtelijk relevant zijn, dat wil zeggen: het exterieur, een gemotiveerde uitzonderingsgrond daargelaten;
- Ter plaatse van de aanduiding 'Cultuurhistorisch waardevol relict' sloopmogelijkheden aan een omgevingsvergunning te verbinden, voor zover die het exterieur betreffen. Normaal onderhoud, waarbij er niets wijzigt aan het cultuurhistorisch waardevolle relict, daarbij uit te sluiten;
- Ter plaatse van de aanduiding 'Cultuurhistorisch waardevol relict' het college inzake deze te verlenen omgevingsvergunning verplicht advies te laten vragen aan de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit (CRK).

2. Afsproken is dat het oude carré in de nieuwe situatie stedenbouwkundig herkenbaar blijft of weer wordt. Dit houdt volgens de samenwerkingsovereenkomst met de ontwikkelaar (zie onder H2) in dat, met inachtneming van de nieuwe functie(s), het carré in verschijningsvorm, volume en materialisering stedenbouwkundig zal worden hersteld, ook daar waar dit in het verleden is gesloopt.
 - Momenteel vertoont het plan in de noordwestelijke hoek, daar waar nieuwbouw staat geprogrammeerd tussen het noordelijke gevelfragment en het Poortgebouw, nog een (te) grote 'opening' in de buitencontour. De contour van het carré wordt hier onvoldoende hersteld. Plannen voor deze 'open hoek' zijn momenteel in ontwikkeling, daarbij worden ook nog varianten onderzocht die mede beogen de contour hier weer beter te sluiten.
 - Momenteel laat het plan voor de nieuwbouw tussen Poortgebouw en noordelijk gevelfragment een goothoogte toe van 8 meter. Dit nieuwbouwblok sluit hierdoor qua goothoogte onvoldoende aan op de muurwoningen in de noordgevel (goothoogte 9 meter). Bovendien 'verzakken' de horizontale

vensterassen in vergelijking met de vensterassen in belendende bebouwing van muurwoningen en Poortgebouw: het carré wordt hierdoor in volume en verschijningsvorm onvoldoende hersteld.

Geadviseerd wordt om met het oog op de versterking van cultuurhistorische waarden, en in het licht van de gemaakte afspraken over het stedenbouwkundig herstellen van de buitencontour van het carré:

- de onwenselijke opening in de noordwestelijke buitencontour, zijnde de aansluiting tussen het nieuwbouwblok en de muurwoningen in de noordgevel, te reduceren door de bouw mogelijkheden ter plaatse licht uit te breiden. Architectonisch kan dit bijvoorbeeld worden uitgevoerd door de buitengevels aan elkaar te verknopen, in de vorm van een doorlopend muurfragment met onderdoorgang op begane grondniveau.
- De maximale goothoogte voor de nieuwbouw tussen Poortgebouw en noordelijke muurwoningen gelijk te stellen aan die van de muurwoningen, zijnde 9 meter. Dit nieuwbouwblok sluit hierdoor harmonieuzer aan bij de bouwhoogten en gevelritmiek van de belendingen (muurwoningen en Poortgebouw).

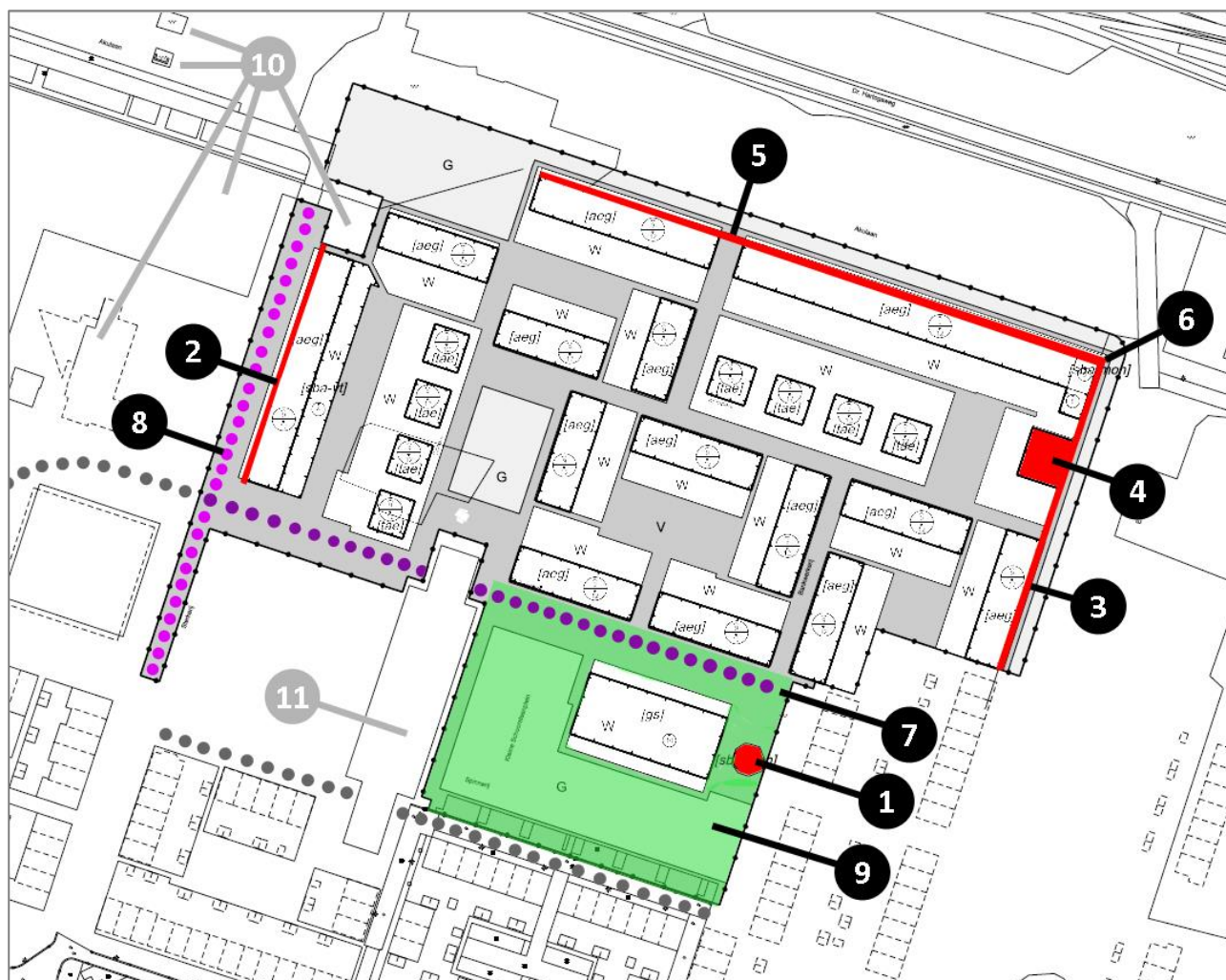
Afb. 16. Aandachtspunten voor een verbetering van het stedenbouwkundig herstellen van de gesloten buitencontour van de voormalige fabriek (rode arcering), door een lichte aanpassing van de bestaande bouw mogelijkheden.

3. Het carré ontleent zijn krachtige historisch stedenbouwkundige gebaar aan meer dan alleen de buitencontour. Ook zaken als de integratie van nog aanwezige historische infrastructuur (voormalige ontsluitingen) zijn wezenlijk voor de te bereiken toekomstige kwaliteit en het afleesbaar houden van de industriële geschiedenis. Ook dit is in lijn met de vastgestelde beleidskaders. Dit kan door deze voormalige structurerende elementen ook in de toekomst weer zorgvuldig als zodanig te bestemmen in het uit te werken plan.

Geadviseerd wordt om met het oog op de versterking van cultuurhistorische waarden:

- de voormalige fabrieksstraat zorgvuldig te bestemmen (verkeersbestemming), zodat deze weer als zodanig herkenbaar wordt;
- dit onderdeel vanwege de signaalfunctie op de verbeelding aan te duiden met 'specifieke aanduiding - cultuurhistorisch waardevol relict'. Dit geeft betere garanties dat de waarden bij toekomstige actualisaties of planwijzigingen op eenzelfde wijze in acht worden genomen;
- aangezien stofferingen en profielen niet meer origineel zijn, hoeven er geen extra regels te worden opgenomen voor grond verstorende werkzaamheden. Ruimtelijk relevante belangen kunnen afdoende veilig worden gesteld met alleen een passende bestemming.

Bijlage(n): overzichtskaart cultuurhistorisch waardevolle relict(en)

Plangebied met cultuurhistorisch waardevolle relict(en) (Bron: Monumentenzorg Ede)

1. Buiten plangrens: Fabrieksschoorsteen (rijksmonument), 1922
2. Binnen plangrens: Buitengevelfragment West, 1922
3. Binnen plangrens: Buitengevelfragment Oost (deel ten zuiden van de toren), 1922
4. Binnen plangrens: Lestoren, 1922
5. Binnen plangrens: Buitengevelfragment Noord (westelijk deel), 1924
6. Binnen plangrens: Buitengevelfragment Oost (ten noorden van de Lestoren) en deels Noord (oostelijk deel), 1927
7. Buiten plangrens: Voormalig spoortracé, 1922
8. Binnen plangrens: Voormalige fabrieksstraat, 1928
9. Buiten plangrens: Voormalig carréhart met locatie voormalig ketelhuis, 1922
10. Rijksmonumenten buiten plangebied: Poortgebouw met Westhal, Fontein, Herinneringsbank, EHBO-gebouw
11. Rijksmonument buiten plangebied: Kantinegebouw